

Núm. 813

OCTUBRE 1997

625 ptes.

MUNTANYA

El president de la Generalitat, M. H. Jordi Pujol, i el president de l'Institut, Manuel Castellet, en el lliurament dels premis de l'IEC del darrer any.
Foto: M. Armengol.

forma d'expressió lingüística, més o menys supradialectal, comporta un element d'identificació del col·lectiu nacional; és la llengua de referència o, simplement, la llengua. Aquesta funció cohesionadora de la comunitat nacional, que l'Institut d'Estudis Catalans ja va iniciar durant els primers anys, és avui del tot vigent encara en una comunitat lingüística tan fragmentada —per raons històriques, polítiques i administratives— com ho és la nostra. En aquest sentit, l'Institut ha de vetllar, i vetlla, perquè les febleses d'alguns governants i la malvolença d'altres no posi en perill la unitat de la llengua comuna. La llengua catalana, reconeguda universalment amb aquest nom per la romanística, és una, amb independència de les diverses denominacions populars i dels textos legals d'alguna comunitat autònoma de l'Estat espanyol. I una única llengua comporta una normativa unitària —respectuosa amb les diverses modalitats— i una única institució amb competència normativa. L'Institut d'Estudis Catalans actua, amb tots els mitjans al seu abast, per defensar i mantenir aquesta unitat, erigint-se, perquè així li ha estat reconegut tradicionalment, científicament i ju-

rídricament, com a portaveu de la societat de les terres de llengua catalana. És aquesta una tasca que l'Institut ha de portar, i porta, coordinadament amb totes les institucions que defensen la nostra comunitat nacional, entre les quals ha tingut sempre un paper destacat el Centre Excursionista de Catalunya.

Però l'Institut és, abans que res, un centre de catalanística, en el sentit més actual del mot; és a dir, en l'estudi de la cultura catalana en tots els seus aspectes: la literatura, l'art, les ciències (naturals i humanes), el pensament, el dret, els costums, etc., a més, naturalment, de la llengua. Atenint-nos al concepte tradicional de catalanística, podem posar exemples de projectes d'envergadura, com el *Corpus Vitrearum Medii Aevi*, mostra de la participació de l'Institut en els grans programes internacionals de recerca patrocinats per la Unió Acadèmica Internacional; l'Art Romànic Català, gran base de dades informatitzada dels edificis romànics de Catalunya; l'*Atlas corològic de la flora vascular dels Països Catalans* (dirigit, entre altres, per Oriol de Bolòs, membre destacat del Centre, amb la col·laboració de nombrosos socis de l'entitat), o l'embrionari *Corpus Scriptorum Catalauniae*, projecte que es proposa d'anar editant sistemàticament els textos catalans antics amb sentit de globalitat i amb capacitat d'integrar totes les obres i els documents d'autor català o relacionat per la raó que sigui amb qualsevol de les terres de parla catalana. D'altra

banda, l'elaboració d'una *Estratègia per a la conservació i l'ús sostenible de la diversitat biològica* és una mostra de com, ampliant el concepte de catalanística amb una nova dimensió, s'integra l'Institut en els interessos més actuals de la nostra societat.

Finalment, l'Institut d'Estudis Catalans actua, també, com a promotor i realitzador de recerca, promovent infraestructures, com el Laboratori d'Estudis Geofísics Eduard Fontserè, que col·labora en l'estudi de l'activitat sísmica a Catalunya, o el Centre de Recerca Matemàtica, coordinadament amb els departaments de les universitats catalanes. Un seguit de jornades científiques al més alt nivell sobre temes d'interès científic o d'impacte social, de conferències, col·loquis i presentacions, organitzats per l'Institut mateix o per les seves societats filials, configuren aquest paper imprescindible en la nostra societat com a fòrum de trobada i de debat dels nostres científics i intel·lectuals.

Però, col·legiadament com a institució i individualment a través dels seus membres, l'Institut ha d'actuar d'assessor dels poders públics, ha d'ésser creador d'opinió, ha de col·laborar en el disseny de la política científica del país i ha d'estimular la recerca en la llengua pròpia. Tal com assenyalava en la conferència «L'IEC, trajectòria i perspectives de futur», pronunciada en l'acte de commemoració del 90è aniversari de la institució, «el disseny de la política científica d'un país, l'elaboració de documents objectius sobre l'estat de la recerca, l'organització de simposis d'opinió qualificada, etc., no pot ésser una tasca exclusiva de l'Administració, i això és especialment important en una comunitat científica reduïda com la nostra. L'Administració ha d'elaborar, posseir i subministrar les dades, i els governants han de prendre les decisions polítiques adequades, però enmig queda un buit; omplir-lo ha d'ésser una de les competències dels senats científics, de les acadèmies qualificades, d'aquelles que, pel procés rigorós de selecció dels seus membres, han guanyat la confiança de la societat». És aquest un concepte de coparticipació en el desenvolupament de la societat que, en els àmbits d'actuació que els pertoca, han compartit sempre el Centre Excursionista de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans.

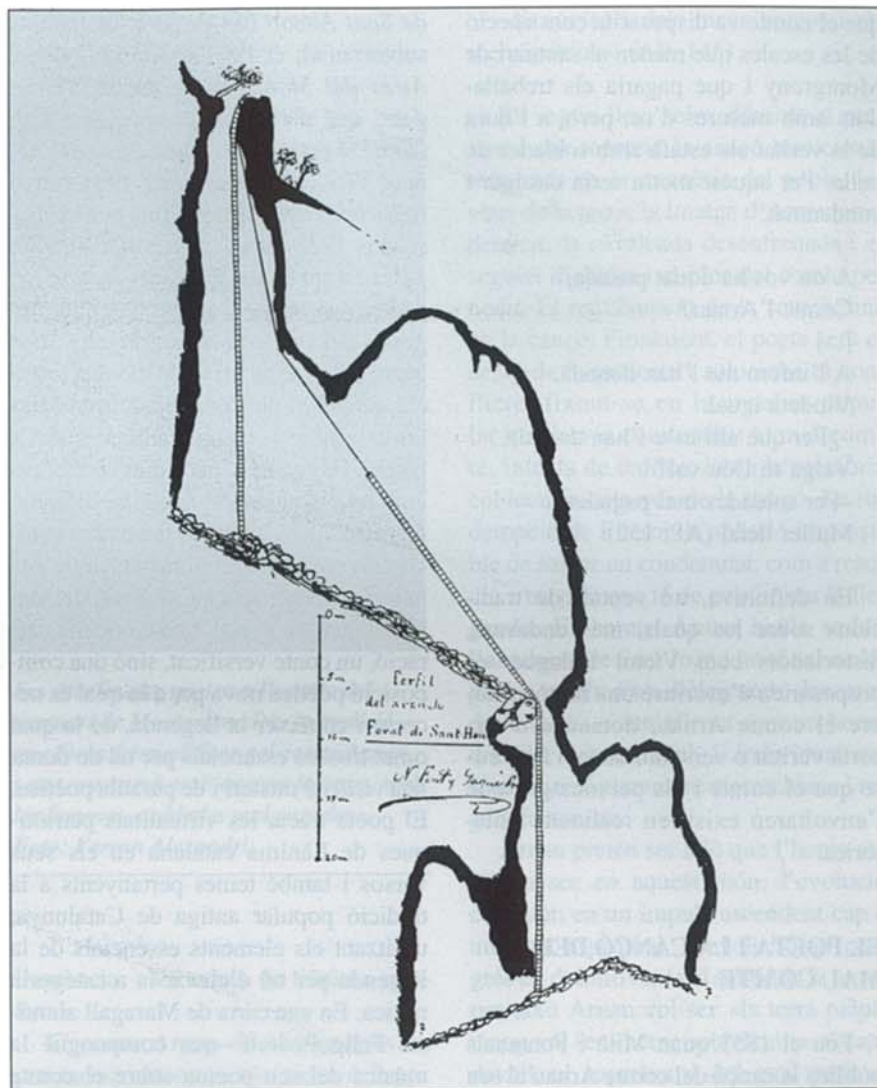
Dibuix de l'alçat del forat de Sant Ou que realitzà Mn. Font i Sagué per a la publicació del seu estudi sobre la cavitat al Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya l'any 1903, on es pot observar la disposició de les escales que utilitzar en per davallar.

La tradició, però, és llarga i plena de variants, fins al punt que arriba a cobrir diversos indrets geogràfics, que van des de Ribes de Freser fins a Sant Joan de les Abadesses. Es conta també que el comte Arnau apareix després de mort a Montgrony, vermell de foc i muntat dalt d'un cavall de flames. De vegades colpeix amb el puny la muntanya i aquesta retronja espantosament. Se'l veu també a la font del Prestill, al peu del massís, on l'acompanyen gossos i bèsties salvatges. Prop de la balma de l'Esquerd, en el camí del Camps, hi ha una pedra dreta, on s'endevina l'empremta de la pota d'un animal i la d'un peu de dona. Figura que és la pota del cavall del comte o bé la peüngla d'una vaca, menada per una verge, que va ser salvada miraculosament d'estimbar-se.⁴

Però la tradició més arrelada diu que el comte anava a veure les monges de Sant Joan, sobretot l'abadessa, a qui rapta i sedueix, per un conducte subterrani que des del forat de Sant Ou portava a les coves de Rialb, prop de Ribes de Freser i d'aquí a Sant Amanç⁵ o al monestir de Sant Joan de les Abadesses:

I surt dalt de cavall el comte Arnau,
Que porta la capa blanca
I va a veure l'abadessa
Del convent de San Joan.
Els pastors, per les muntanyes,
Tots de lluny guaiten com passa;
Els pagesos tots tremolen...
«És el comte Arnau!» (AP, 137)

Quan Mn. Nòbert Font i Sagué dugué a terme l'exploració del forat de Sant Ou l'any 1902, al fons del darrer pou no hi observà cap conducte subterrani com el que reporta la llegenda, «tant sols en un recó's veyia un forat practicable no més que per un conill o animal per l'estil»⁶. Altrament, ens trobaríem davant del sistema subterrani més gran del planeta pel que fa al seu desenvolupament, que supe-

raria de bon tros la xarxa de galeries del Mammoth Cave System, als Estats Units, de 563.270 metres, el més gran del món fins ara descobert.

De nou l'essència del poble, d'una determinada cultura, que fusiona els accidents geogràfics amb la tradició popular. Les coves de Rialb són molt riques en tradicions del més enllà, sobretot pertanyents a les fades, les encantades i les serpents, que fan que el comte Arnau s'acompanyi d'aquests éssers fantàstics. Observem que per aquests voltants, al municipi de Queralbs, hi trobem la famosa cova de les Encantades, coneguda des de temps antics per la tradició en llegendes de fades. Car a les coves de Rialb diuen que el comte Arnau s'hi havia refugiat fugint dels moros, o que tenia tractes amb una de les fades que poblen aquell lloc, o bé que hi està encantat amb elles i la serpents. Diuen que el comte, des de dalt de les coves, pescava al

riu Freser el peix que servia per a les manduques del forat de Sant Ou, on un o diversos gats li feien llum amb un ciri mentre ell sopava.

També es conten altres històries del comte Arnau, ja més allunyades dels interiors de la terra. Per exemple, es diu

4. J. ROMEU, *El comte Arnau*, Barcelona, 1947, pàg. 53.

5. Sobre l'existència d'un monestir de monges al puig de Sant Amanç no hi ha cap mena de referència documentada, malgrat unes hipotètiques ruïnes que sembla que hi ha al cim de la muntanya, encara que segurament es tracta de simples roques.

6. N. FONT I SAGUÉ, «L'exploració de l'avenç de Sant-Hou (Montgrony)», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XIII, febrer de 1903, núm. 97, pàg. 72.

que el comte va disposar la construcció de les escales que menen al santuari de Montgrony i que pagaria els treballadors amb mesures d'or; però, a l'hora de la veritat els estafà amb soldades de palla. Per aquest motiu seria castigat i condemnat:

A on vos ha donat posada,
Comte l'Arnau?
[...]
A l'infern me l'han donada,
Viudeta igual.
—¿Per què allí us-e l'han donada,
Valga'm Déu val?
—Per soldades mal pagades,
Muller lleial (AP, 152)

En definitiva, un ventall de tradicions sobre les quals, més endavant, historiadors com Víctor Balaguer es proposarien d'escriure una història sobre el comte Arnau, dotant-la d'una certa veritat o versemblança, i fer veure que el comte i els personatges que l'envoltaren existiren realment i històrica.

EL POETA I LA CANÇÓ DEL MAL COMTE

Fou el 1853 quan Milà i Fontanals publica la cançó del comte Arnau al seu *Romancer català*, que recollia una tradició que comprèn els contorns de Ripoll, Gombren i Sant Joan de les Abadesses. Es tractava d'una història extreta dels llegendaris més antics, però que no anava més enllà del segle XVI, encara que semblava més arcaic. El mite del comte Arnau és el més popular i representatiu de Catalunya, referit a una situació d'injustícia entre amo i servent, en un context feudal i medieval. És una cançó d'apareguts, fantàstica, que presenta un comte de vida reprobable, però amb una personalitat que inspira un gran respecte, carregat de fascinació i emoció. És, en definitiva, un dels romanços catalans més genuïns i una bella cançó popular. Després, altres autors han immortalitzat el comte a través de la literatura, com ara Anicet Puig de Pagès, que presentà el poema *L'ànima en pena* als Jocs Florals de 1877; o bé les obres teatrals de Pitarrà, *El comte Arnau*, i fins i tot de Guimerà, *Les monges*

de *Sant Aiman* (on es parla de camins subterranis); el 1901 apareix el poema *Aires del Montseny* de Jacint Verdaguer, que parla del forat de Sant Ou; també el drama de Carner, *El comte Arnau. Visió llegendària*, de 1905 i amb música d'Enric Morera, fins que arribarem al 1928, en què Josep Maria de Sagarra escriu el seu *El comte Arnau*.

Però, si avui encara recordem la llegenda del mal comte és gràcies a Joan Maragall, que se serví de la vella tradició que és, si més no, com afirma Marfany, «més o menys antiga, més o menys falsejada»⁷, però que la tractava amb un plantejament peculiar, diferent, maragallià. És a dir, les llegendes tradicionals nostrades, com la del comte Arnau, esdevenen ara les *visions*⁸ de Maragall, perquè el poeta no en fa una narració, un conte versificat, sinó una composició poètica nova per a la qual és necessari conèixer la llegenda, de la qual omet trossos essencials per tal de donar una *visió* de misteri i de paraula poètica. El poeta tracta les virtualitats patriòtiques de l'ànima catalana en els seus versos i també temes pertanyents a la tradició popular antiga de Catalunya, utilitzant els elements essencials de la llegenda per tal d'eleva-la a categoria mítica. En una carta de Maragall al músic Felip Pedrell —que compongué la música del seu poema sobre el comte Arnau— diu: «Me hice la ilusión de que dentro de estas "Visiones", de su conjunto, se podría encontrar algo de "las madres" del alma catalana y de su evolución».⁹ Els romàntics com Víctor Balaguer havien narrat unes llegendes basant-se en el llegendari i la cultura popular, i s'havien esforçat per explicar-les històricament, potser per tal de mitificar el passat i bastir una tradició. Però Maragall creu que la llegenda és superior a la història, perquè és l'essència d'un poble, i això és un fet que convé d'interpretar i no pas de narrar, per tal de revelar-ne l'essència mateixa. Estimular el present i no pas mitificar el passat, «els atavismes ancestrals de la nostra col·lectivitat» tal com venien donats a través dels mites populars. I això no és altra cosa que l'elaboració d'una ideologia nacionalista de Catalunya, d'una actitud regeneracionista i d'una imatge moderna, basada en un concepte de «raça». I Joan Ma-

ragall representa el regeneracionisme poètic del passat modernisme, és a dir, un corrent que adopta una actitud voluntarista, activa i de compromís amb la realitat més immediata. És obvi que Maragall tracta els temes llegendaris, com el comte Arnau o fra Garí, solament perquè estan vinculats a Catalunya, al país, a la terra, en el sentit tel·lúric: «A la muntanya miracle, / una llegenda ha florit», comenta a *Joan Garí*, la llegenda de Montserrat. La llegenda surt de la terra. El comte Arnau surt de la terra, del forat de Sant Ou per ésser exactes:

—Fill de la terra, —fill de la terra,
Comte l'Arnau.
[...]
Arnau segueix pacient un camí negre
Per dins de les muntanyes silencioses.
[...]
L'Arnau de sota terra surt al porxo.
(AP, 140-141)

L'important del fet és que es tracta d'una llegenda original de Catalunya, no repetida en altres països —a diferència del Mal Caçador, que és de procedència germànica—, i amb un rerefons de veritat: l'any 1017 les monges de Sant Joan foren expulsades a causa dels libidinosos escàndols que cometeren. Al seu lloc s'hi establiren canonges regulars, segons la butlla del papa Benet VIII, perquè aquelles monges es comportaven «tanquam nefandíssimas meretrices veneris».¹⁰ Probablement, el comte Arnau i l'abadessa Adalaisa no

7. J. L. MARFANY, *Aspectes del modernisme*, Biblioteca de Cultura Catalana, 11, Curial, Barcelona, 1984 (6a de.), pàg. 111.

8. El mot em serveix per al·ludir a *Visions & Cants*, publicat per Maragall el 1900, i que inclou «El comte Arnau». Les visions corresponien, segons l'autor, a figures de personatges llegendaris tal com els pogués veure un poeta d'aleshores, on el mot «visió» s'utilitza en el sentit d'intel·lecció, contraposada a la mera visió sensible, com una revelació.

9. Carta de J. MARAGALL a F. Pedrell, 9-1-1990, *Obres Completes*, II, Editorial Selecta, Barcelona, 1960, pàg. 922.

10. ROMEU, *op. cit.* pàg. 110.

La font del Prestill, al peu del massís de Montgrony, és un indret on diu la llegenda que s'apareixia el comte Arnau acompanyat de gossos i bèsties salvatges. Foto: Toni Nubiola.

del Mal Caçador, mai no es cansa d'observar,

No segueix nord ni via,

Que va d'ençà i enllà.

Arreu on passa, mira:

No es cansa de mirar. (AP, 144)

amb una apassionada set de coneixement, amb una insadollable curiositat i una inquietud intel·lectual que trobaríem en qualsevol home vital. El fet és que aquest personatge, però, encarna, com ja hem dit, una dimensió nacional, perquè la llegenda queda vinculada a Catalunya; però això s'explicita en l'element poètic de «les veus de la terra», que representen les forces tel·lúriques de les quals sorgeix Arnau i esdevé el símbol de la col·lectivitat nacional, justament perquè crea i transmet la llegenda en la seva dimensió històrica i geogràfica. Les veus de la terra, les anònimes veus de la raça, el poble, decideixen el que serà Arnau, cantant durant segles la seva cançó. I Arnau és també tradició, perquè comparteix la vitalitat del Mal Caçador, l'individualisme del bandoler Serrallonga i la terrenalitat de fra Joan Garí. Les *Visions*

de Maragall, en definitiva. I això són els trets definidors del català, vist com a persona caracteritzada per un gran sentiment de llibertat individual. Maragall, doncs, a través de la seva particular visió d'unes llegendes, exposa els elements espirituals bàsics generadors de la nacionalitat catalana, amb la idea d'un caràcter diferencial, definit per la independència i el sentit pràctic: «la terra segrega una ànima, principi causal de tot un poble, una història, una cultura».¹⁵

MN. NOBERT FONT I SAGUÉ EXPLORA PER PRIMER COP EL FORAT DE SANT OU

Corria l'any 1902 quan el prevere Nobe Font i Sagué, consagrat espeleòleg, decidí de realitzar una expedició per tal d'explorar el famós avenc de Montgrony, que tant de renou havia causat durant el pas dels anys. Aleshores Font i Sagué ja havia davallat els avencs del Bruc i de la Ferla a Garraf (amb desnivells superiors als cent metres), quan el bisbe Morgades li proposà la iniciativa de fer l'exploració del forat de Sant Ou; entusiasmat per les llegendes d'aquell avenc que li havien contat els camperols de la zona, decidí de finançar l'expedició, però no pogué realitzar el projecte perquè li sobrevingué la mort. Fou, però, Mn. Eudald Jolis qui recollí la iniciativa del bisbe i la dugué a terme. Era a la darrereria de juny de

1902, i Font i Sagué conta que es delia per fer l'exploració de seguida,¹⁶ aquell mateix estiu, però això no fou possible:

«A l'esbombar-se per les fondalades de Gombreny la nova de que hi havia intenció de baixar al Forat, resucitaren com per encant totes les tradicions, llegendes y supersticions que, com si s'averonyissin del sol, sols eixien en les feréstegues vetllades d'hivern, y la bola de neu cresqué y s'exagerà, y remembraren les calamitats passades, per causa del Forat, les bruixes, mals esperits y pedregades que n'havien sortit, recordant-se molt especialment lo que succeí després de l'intentona d'exploració de l'enginyer francès, que passaven unes coses tan extranyes per tota aquella fondalada, que ningú sabia explicar-s'ho, perquè fins als pastors més valents els prenien les barretines y capes que duyen, sense veure persona humana, y, lo que es més sensible, del Forat, perquè no podia ser d'enlloch més, en sortí una pedregada tan forta que ho trinxà tot... En una paraula: que'ls habitants del misteriós Forat no estaven per bromes y que no volien que ningú'ls anés a destorbar, no fos cas que, enfadats, congruessin com l'altra vegada una tempesta que'ls fes perdre la cullita de blat que allavors tant bé's presentava.»¹⁷

Nobe Font i Sagué, com a home de seny i com a home d'acció, decidí explorar l'avenc a pesar de tot, per demostrar a la gent senzilla les seves infundades supersticions. Però no ho féu de seguida, gràcies als consells del capellà de Montgrony, sinó que decidí d'esperar una temporadeta més, fins que els blats estiguessin segats, i així, la seva entrada a l'infern no produiria una mala collita. Mes el que realment féu el nostre explorador no va ser altra cosa que obeir aquelles «veus de la terra», l'essència del poble que l'induí a respectar les seves tradicions més arrelades. Font i Sagué se sumava, involun-

¹⁵ J. L. MARFANY, *op. cit.*, pàg. 138.

¹⁶ N. FONT I SAGUÉ, *op. cit.*, pàg. 43.

¹⁷ *Ibidem*.